

דף ו

'איכא למיפרך מה להנך שכן הכשר מצוה'. התוס' ועוד ראשונים פרו (דלא כפירש"י) שמדובר כשאביו אומר לו לחמר אחר בהמתו בשבת לצורכו כגון להביא לו דבר מאכל, ואמרה תורה שאין לשמוע בקולו במקרה זה. ולכך אין ללמוד מכאן לכל התורה שאין עשה דוחה לא תעשה, מפני שעבירת הלאו נעשית בזמן ההכשר למצוה, ההליכה להביא, ולא בזמן הכיבוד עצמו (ההאכלה), אבל בעלמא עשה דוחה לאו אם בעת עשיית הלאו מקיים העשה.

והקשו ראשונים: אם אומר לו אביו לחמר אחר בהמתו, לכאורה עצם הציות ועשיית רצונו היא מצוה, ולמה שלא תדחה איסור לאו? ותרצו כי עיקר מצות כיבוד אב ואם הוא בדבר שיש להם תועלת ממנו, כמאכילו ומלבישו וכו', ולא בשמיעה לציווי שלהם כשאין להם בו הנאה.

אמנם אין להבין מדבריהם שאין בדבר מצוה כלל, והרי אין זה קל ממה שאמרו 'לא יסתור את דבריו' אפילו בסתירת דברים שבדעות בלבד, כל שכן כשמסרב לעשות ציווי – אלא שמצוה כגון זו אינה דוחה 'לא תעשה' כי עיקר ה'עשה' אינו אלא בכבוד של הנאה. [ואף על פי שגם נחת רוח זו שאמר ונעשה רצונו, גם היא בכלל הנאה וכבוד, מ"מ אין זה עיקר כבוד שאמרה תורה] (עפ"י בהגר"א יו"ד רמ, לו; שו"ת הגרעק"א פסקים סח; המקנה קידושין לא: חזו"א שם. וכן באר בברכת שמואל ג. וע"ע במובא בפסחים קד. אך יש לדקדק קצת מלשון הריטב"א שבדבר שאין לו כל צורך בו א"צ לשמוע לו. וע"ע).

ואפשר להוסיף בטעם הדבר שבאופן כזה אין המצוה דוחה לאו, משום שאין המעשה עצמו מעשה של כבוד, אלא שהסירוב לציית מהוה פגיעה בכבודו, ולכן כל שאינו שומע לו מפני דין התורה אין כאן פגיעה בכבודו כלל. ואף שמכל מקום עשיית רצונו זהו כבודו, אין זה נחשב כי אם 'הכשר מצוה', כיון שעצם המעשה אינו מעשה של כבוד.

יש להדגיש שדברי הראשונים אמורים רק כשאין לאב כל תועלת והנאה מהדבר, אך אם הוא דבר שחפצים בו באמת, אף שאין זה מעשה שנוגע להם ישירות כאכילה והלבשה וכו', הרי זה מעיקר המצוה (חזון איש אה"ע קמח, לדף לב). מאידך יש דברים שאין חיוב לציית להורים, כגון שאמרו לבן לישא אשה פלונית נגד רצונו וכדומה, שבכגון זה יש להם לבטל רצונם מפני רצון הבן, כמו שכתב מהרי"ק והביאו הרמ"א להלכה (ע' חזון איש שם).

בשו"ת משיב דבר (ח"ב ג) כתב שאם יש בזיון לאב בנישואין אלו, חייב הבן לשמוע בקולו, שבאופן זה ודאי לא גרע מכיבוד של האכלה וכד' שחייב הבן לשמוע לאב. וגם אינו נחשב כאומר לו לעבור על המצוה בכך שלא ישא אשה שחפץ בה, כי אין רשות משום כך לבזות ולצער את האב.

ויש להעיר שבשאלה שהובאה לפני המהרי"ק ז"ל מדובר שרננו על אותה אשה שקלקלה עם הבן בעודה אשת איש, והיה בדבר זלזול לאב ולמשפחה כולה אם ישאנה הבן. ובוה הורה שכל שעל פי דין מותרת היא לו, אין לו לחוש לכבוד אביו כנוכר. ולכאורה מבואר דלא כהנצי"ב ז"ל. וכבר העיר בשו"ת שבט הלוי (ח"ב קיא, יז) שמשמע שאף באופן של בזיון כזה, כל שאין איסור בנישואין, הצדק עם הבן. והוסיף: 'והוא חידוש בעיני. וצריך עיון. וכל פעם שבאה שאלה כזאת לפנינו, אני מחמיץ הדין וממתין אולי יראה הבן צדקת האב אם הוא טוען כבוד-משפחה, ואף על פי שהדין עם הבן – אם אין פסול מעיקר הדין ודו"ק'. עד כאן לשונו. וע"ע במובא בקדושין לב.

בבאר פירש"י ובישוב קושיות התוס' – ע' קובץ הערות ח, יא; אבני נזר או"ח כו, יג ויו"ד שמ, יח בהגהה.

פירוש נוסף ל'הכשר מצוה' האמור כאן – ע' במשך חכמה קדושים יט, ג.

יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת תלמוד לומר את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו

כולכם חייבין בכבודי – והשבת אינה אלא לכבוד הקב"ה שברא עולמו בששת ימים, ואילו בנין בית המקדש לכפרת ישראל ולהנאת כהנים (רמב"ן לפרש"י. וקרוי לזה בתוס'). ועוד, אני ה' האמור בסוף הפסוק משמע שמתייחס על המורא האמור במקדש [וכן על מורא האמור באם ואב] כלומר מוראי למעלה ממוראכם (עפ"י תוס' לעיל ד"ה כולכם). ועוד נראה שעיקר הדרשה היא משמירה האמורה בשבת, שיש במשמעה של 'שמירה' שלא ידחה אלא שיהא שמור לעולם, וממילא משתמע אני ה' כולכם חייבים בכבודי (עפ"י רמב"ן).

(ע"ב) 'מה שמירה האמורה בשבת לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת אף מורא האמורה במקדש לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש...' רש"י פירש (וכו הראב"ד בפירושו לתו"כ קדושים ז,ו), שבשבת לא נאמר 'מורא'. ואולם הרא"ם בספר יראים (צח) כתב מצות מורא בשבת שהוקשה למקדש. ומהו מוראו – שיחשוב לכבדו ולשמרו ולהיות חרד על הדבר, ולא משבת אתה ירא אלא ממי שהזהיר על השבת על כך. וכפי הנראה מקור דבריו הוא מסוגיתנו, ומפרש כשם שמוראה של שבת אינה ממנה אלא ממי שהזהיר עליה, כך הוא מורא המקדש. – 'והא דפשיטא ליה בשבת טפי במקדש – לפי שהשבת אין בו ממש ולא יטעו לירא ממנו, רק המקדש שלא יבואו ללמוד מהעכו"ם שבונים בתים (ועושים תמונות) ועובדים להם שחושבים שנכנס כח אלהות בבנין ושאר כל תמונה הגופניות להיות משכן לרוחניות אלהות ועל כן יעבדוהו, ושלא יטעו ישראל אחריהם לחשוב במקדש הואיל והוא קדוש ותורה זוהירה על מוראו, לטעות שיש שם התלבשות כח אלהות ולירא מעצמותו של בנין דרך אמונת העכו"ם, ועל כן הוקש לשבת דבזה לא יטעו, כי גם העכו"ם לא יאמינו התלבשות כח אלא באיזה דבר ממש' (קונטרס שביתת השבת לר"צ הכהן, ג).

'ותיהוי נמי ר' יוסי, אימר דאמר רבי יוסי הבערה ללאו יצתה הבערה גרידתא, הבערה דבית דין בישול פתילה הוא'. יכול היה להקשות הלא אף לרבי יוסי יש בעצם נטילת הנשמה מלאכה שיש בה כרת, אלא שנקט מלאכה אחת והוא הדין לאחרת. ועוד יש לומר שרצה לנקוט מלאכה שהיא בהבערה עצמה שדיבר הכתוב, שיש בה בישול פתילה (עפ"י שו"ת הרשב"א ח"א שנו. ועתד"ה או). גם יש לומר שיתכן ולא ימות באותו היום (עפ"י מאירי).

עוד בדברי הרשב"א בתשובה שם, שדן בהקשר לסוגיתנו אם יכולים בית דין להמית על ידי נכרי – ע' באפיקי ים ח"ב לד. ומיתת בית דין ב'שנים שעשאוה' – ע' במובא ביוסף דעת שבת קו משו"ת באר יצחק או"ח יד,ה.

ואם תאמר, איך עלה על הדעת לומר שמשום עשה דוחה לא תעשה הוא, והלא על ההבערה ובישול הפתילה עובר קודם קיום העשה. ויש לפרש שפתילה של אבר בידו ופותח פיו ונותן האור תחת הפתילה והיא נתכת לתוך פיו, נמצאת הבערה ובישול וקיום מיתת בית דין באים כאחד (רמב"ן).

אף שהבערת העצים קודמת להתכה (וכמו שדחה הרשב"א), צריך לומר כיון שהכל מעשה אחד נחשב 'בעידניה'. אך אין זה תואם עם דברי הראשונים שמצות פריה ורביה בביאת איסור נחשב 'שלא בעידניה' כי האיסור נעשה בתחילת ביאה והמצוה בסופה (וכנראה מחלוקת הראשונים בדבר. ע' יוס"ד פסחים פה וב"מ ל). גם יש להעיר מדברי הרמב"ן עצמו (בכ"מ ל) שהליכת הכהן לנטילת האבידה מבית הקברות נחשבת 'שלא בעידניה' לקיום המצוה, והרי הטיפול באבידה עצמו הוא מצוה שנחשב בכך 'עוסק במצוה', ולכאורה גם ההליכה לקחתה מצוה היא אלא מ"מ כיון שאין המצוה נשלמת אלא בהשבתה ואם לא גמרה לא עשה כלום, לכך נחשב שלא בעידניה, וא"כ הוא הדין כאן, הבערת האור כשלעצמה אין בה מצוה. ומ"מ אין מכאן קושיא כי יש לומר שלפי הסלקא-דעתין בגמרא אכן היא מוכח מהברייתא שגם באופן זה דוחה.

והריטב"א כתב שהיה יכול להקשות כן בגמרא אלא שהקשה קושיא עדיפה.

'בישול פתילה'. נראה שבית דין היו מתקינים חתיכות אבר (= עופרת) לנשרפים, והיו עושים אותן כעין פתילות ארוכות וצרות – כדי שתשלוט בהן האור ויהיו ניתכות במהרה (יד רמה סנהדרין נב).

*

(ע"ב) 'לא ממקדש אתה מתיירא אלא מי שהזהיר על המקדש' –
 'אין לירא מדבר מקודש אלא ממי שהזהיר על הדבר, ואפילו מאדם מקודש ותלמיד חכם' (יבמות
 1.) 'י"ג מידות והדרכות לר"צ הכהן זצ"ל מלובלין, וע' שו"ת מהרי"ל א).

'... דבאמת כל עיקר הדת היה כדי לעקור מלכות בני ישראל עניני עבודה זרה ולהראות להם כי לא ראו כל תמונה וכמו שהארכתי לעיל, כי אין קדושה בשום נברא רק להבורא יתברך, וזה שאמר שלא תדמו כי ההר הוא ענין קדוש ובסיבתו נגלה השם עליו, לא כן בני ישראל כי במשך היובל וכו' יעלו בהר, והוא מעון חיות ובהמות, רק כל זמן שהשכינה עליו הוא קדוש מסיבת קדושת הבורא ית"ש. ... וזה רעיון נכבד.
 ולכן בבית עולמים שקדושתן לעולם, לכן שלא ידמו שיש קדושה בעצם הבנין לכן מותרים ליגע כל הטמאים אף טמאים מאחוריו, וכמו שדרשו בתורת כהנים... דמאחוריו מותרין ליגע בו כל הטמאים, להראות דרך ממי ששכן שמו בתוך הבית הזה אתה ירא, שבפנים הלוחות והעדויות ומשכן הכבוד ובפנים ממנו קודש, לא מאחוריו, ודו"ק' (מתוך משך חכמה סדר יתרו יט,ג).

דף ז

'זמה עבודה שהיא חמורה ודוחה שבת רציחה דוחה אותה שנאמר מעם מזבחי תקחנו למות...'
 בשיטות הראשונים כדן לקיחת הרוצח מהמקדש – ע' במובא בסנהדרין לה.

'הדר אמר קבורת מת מצוה תדחה שבת מקל וחומר... תלמוד לומר לא תבערו'. פירוש, כיון שגילה הכתוב שרציחה אינה דוחה שבת, שוב אין להביא מת מצוה מקל וחומר שהרי יש להוכיח מרציחה שאף על פי שדוחה עבודה אינה דוחה את השבת (רשב"א).

'ואמר עולא מה טעם...' על 'ביאה במקצת' ואפשרות הכנסת הבהונות שלא כדרך – ע' במובא בזבחים לב.

(ע"ב) 'מוטב שיבא עשה שיש בו כרת וידחה עשה שאין בו כרת. ואמר רבי יוחנן, דבר תורה אפילו עשה אין בו'. התוס' פרשו שרבי יוחנן לפרש בא ולא לחלוק, שרבי יוחנן אינו תנא אלא אמורא. וכן כתבו התוס' בכמה מקומות שרבי יוחנן אינו חולק על תנאים (ע' כתובות ח. נדה כג: פסחים צב. יומא ג: ד"ה דרביה. וע"ש בזבח תודה ד"ה לעשות. וכ"כ רש"י בפסחים צב. ורמב"ן ורשב"א ועוד). ואולם כמה ראשונים כתבו שרבי יוחנן חלק על תנא דברייתא (ערש"י זבחים לב: וראשונים כאן בשם רש"י; מאירי; ר"ש כלים א,ח; תורי"ד נזיר מד:); אם משום שריו"ח תנא ופליג, כרב (ע' רמב"ן שבת קיד. וכ"כ המאירי: 'שריו"ח בסוף התנאים היה מיד וכדאי הוא לחלוק עם ברייתא'. וכ"כ מהר"ל בהדושי אגדות ב"מ פד. בשם הגמרא. וצ"ע. וע"ע חזו"א אה"ע קמה; פתח עינים כתובות

- א. אף לאוין שאין עמהם עשה, אין כבוד אב ואם דוחה אותם (עתוס'; רשב"א ועוד).
- והוא הדין לאיסורין דרבנן, כבוד שמים עדיף מכבוד ואם ואם, והלא גם האב מצווה באיסור זה (עפ"י רמב"ם; מאירי; תרומת הדשן מ. וע' חפץ חיים כלל א באר מים חיים אות ח; קובץ הערות יח,א; הר צבי).
- ב. לא שמענו שאין דוחים איסורי תורה אלא מורא וכבוד, אבל דבר הכרוך בבזיון אב ואם, הואיל ועובר עליו בארור מקלה אביו ואמו, אינו נדחה מפני מצוה אחרת (עפ"י שו"ת משיב דבר ח"ב ג. וכן צדד בקובץ הערות יז,א).
- ג. יש אומרים שכיבוד אב ואם באופן שמתעסק בעיקר הכיבוד, כגון בשחוט לי בשל לי [שלא כ'הבא לי גוזלות], דוחה הכיבוד לא-תעשה גרידא (ע' ריטב"א; קובץ הערות יג,ב). ואין כן דעת התוס' והמאירי.
- ד. היה עסוק בכבוד אביו ובאה אבידה לידו – אינו נפטר מלהתעסק בה שאעפ"י שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, הואיל ומוזהר ב'לאו' מלהתעלם, אינו נפטר ממנו (ע' קובץ הערות ח,ט; חדושי ר' שלמה היימן לז).
- ומבואר שבשאר מצוות עשה – פטור הואיל והוא עסוק במצות כבוד אב ואם. ויש שאינם סבורים כן (ע' בשו"ת בנין שלמה ח"ב יו"ד יח; הערות במסכת סוטה מד:).

דף ו

- ח. א. מה דרשו בסוגיא מהכתוב את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'?
- ב. איזהו מורא מקדש?
- ג. לא תבערו אש בכל משבת יכם – מה בא ללמדנו, והלא חובת הגוף היא ודאי נוהגת בכל מקום?
- א. את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'. מה שמירה האמורה בשבת לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת, אף מורא האמור במקדש לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש. רש"י כתב שבשבת אין מצות מורא מיוחדת, וכן הוא בפירושו הראב"ד לתורת כהנים (קדושים ז,ז), אבל בספר יראים (צח) כתב שיש מצות מורא בשבת שהוקשה לשבת, ומהו מוראו – שיחשוב לכבדו ולשמרו ולהיות חרד על הדבר, ולא מהשבת אתה ירא אלא ממי שהזהיר עליה על כך.
- ומה שמירה האמורה בשבת לעולם, אף מורא האמור במקדש לעולם – גם בזמן שאין בית המקדש קיים. יש מהאחרונים שכתב שלדעת האומר קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא לעתיד לבוא, אין מורא מקדש מדין תורה בחורבנו (עפ"י טורי אבן מגילה כח:). ויש חולקים (עפ"י ערוך לנר. וע' מנחת חינוך רנד שהספק בדבר).
- עוד שנו בברייתא: יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת, תלמוד לומר את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו – כולכם חייבים בכבודי. ופירשו בגמרא שאין צריך לכך קרא, שכבר שמענו ממקום אחר – אלא הוצרך הכתוב לכדלעיל.
- רש"י בשבועות (טו): כתב שאין בנין בית המקדש דוחה יום טוב משום הכתוב הזה, שימים טובים בכלל 'שבתות'. ולכאורה לפי המסקנא לאו דוקא. וצ"ע. ע"ע בשו"ת עמודי אור כו, יג.

ב. איזהו מורא מקדש – לא יכנס אדם בהר הבית במקלו במנעלו בפונדתו (ארנק שאוור בו מתניו. רש"י) ובאבק שעל רגליו, ולא יעשנו קפנדריא (= קיצור דרך), ורקיקה מקל וחומר [ומה לבוש שק שאינו מאוס אין לבוא אל שער המלך, קל וחומר רקיקה המאוסה. אמר ריב"ל: כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה, כאילו רוקק בבת עינו שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים. עפ"י ברכות סב].

לא יכנס במעות הצרורים לו בסדינו (ברכות סב). ודוקא בפרהסיא אסרו שנראה כהולך שם לסחורה, אבל מותר ליכנס במעות המוצנעות (תוס' פסחים ז. ד"ה בהר).

לא יקל ראשו כנגד שער המזרח, וכן אין להיפנות במקום חשוף לכיוון המקדש. ע' פרטי הדינים בברכות סא. משמע בגמרא שדינים דאורייתא הם (ע' אבני נזר י"ד תנ, יד). והמאירי כתב שזהו רק מפתח העזרה ולפנים אבל בהר הבית שהוא 'מחנה לוי', דיני המורא מדברי סופרים.

ג. דרשו מלא תבערו אש בכל משבת יכם שאף בבית דין [שנאמר בענינו בכל מושבת יכם] אין השבת נדחית, שאין בית דין שורפים את החייב מיתה אלא בחול [והוא הדין לשאר מיתות בית דין. ואפילו הכינו הפתילה מערב שבת, אין הורגים בשבת. כן מבואר בסוגיא, כמוש"כ התוס'].

מדברי הרמב"ם (בחיבורו, וכן בספר המצוות ל"ת שכב, וכ"ה בספר החינוך) מבואר שיש אזהרה מיוחדת על בית דין שלא לענוש בשבת, ואף באופן שאין בדבר משום מלאכה, כגון מלקות. [ואפשר שסוגיתנו לא דנה אלא מצד עשה ד'ובערת הרע מקרבך' ולא מצד עצם המצוה להעניש, שהיא אינה אמורה בשבת כלל. עפ"י אבני נזר או"ח מו, ב; רכח. וערש"י].

דפים ה – ז

ט. האם עשה דוחה לא-תעשה שיש בו כרת?

אין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת [ואין ללמוד מפסח או ממילה ותמיד שדוחים את השבת, שיש חומרא לכל אחד מהם. וגם משלשתם אין ללמוד במה הצד, שכן ישנן לפני הדיבור].

א. גם במקום שהמצוה תתבטל לגמרי ללא דחיית הלאו, אינה דוחה לאו שיש בו כרת (כן הוכיחו התוס' ו. בד"ה שכן), והקשו שלפרש"י לכאורה יש ללמוד שתדחה באופן זה. וכתבו מפרשים שודאי גם רש"י מודה שכן הוא לפי האמת, וכל דבריו היינו רק לפי מאי דסלקא דעתין שערוה גופא צריכה קרא. ע' תוס' מהר"ם ורבנו פרץ, ועוד).

ב. יש שכתבו ששאר אמוראים מלבד רבא סוברים שעשה דוחה לא-תעשה שיש בו כרת [מלבד במקומות שגילה בהם הכתוב להפך כגון ביבום ובכיבוד אב ואם. וכן אם אפשר לקיים המצוה למחר, כגון קרבנות יחיד ומילה שלא בזמנה] ע' בספר הכריתות ה קפג; מהרש"ל לעיל ד. וע"ע בשבט הלוי ח"ג רג, ד).

ג. מאותו הטעם שאין עשה דוחה ל"ת שיש בו כרת, שאינו בדומה ללאו דכלאים, כמו כן אינו דוחה ל"ת שיש בו מיתה בידי שמים, הגם שמיתה קלה מכרת (עפ"י שאגת אריה צו, והסכים לזה ר"צ הכהן בספרו אור זרוע לצדיק דפים כח-כט).

דף ז

י. א. דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד – כיצד?

ב. דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר החדש – כיצד?